

**VERTĖS EKSPERTIZĖ KAUPIANT DOKUMENTUS
LIETUVOS VALSTYBĖS ARCHYVUOSE**

DAIVA LUKŠAITĖ

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT–01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: d.luksaite@archyvai.lt

Dokumentus, kaip reikšmingą organizacijų veiklos informacijos šaltinį, kaupia ir saugo archyvai. Pastarieji siekia turėti vienetinius, originalius oficialiuosius dokumentus. Archyvams teisės aktais paprastai suteikiami įgaliojimai kaupti valstybinės valdžios institucijų ir įstaigų (toliau – viešojo sektoriaus įstaigos), privačių juridinių ir fizinių asmenų dokumentus. Archyvuose saugomi dokumentai – istorinio paveldo dalis. Šie dokumentai patvirtina mūsų patirtį, suvokimą, pasakojimus ir yra mūsų atminties šaltinis. Pastaruoju dešimtmečiu archyvarų profesinėje aplinkoje archyvų veiklos tikslai vertinami nevienodai. Archyvų veiklos tikslu laikomas ne tik siekis kaupti ir išsaugoti praeities įrodymus, užtikrinti atskaitingumą, bet ir dalyvauti formuojant visuomenės kolektyvinę atmintį [6]. Būtent šiais tikslais grindžiama archyvų misija, paaiškinama jų veikla ir vieta visuomenėje. Archyvų tikslams siekti – suformuoti kultūrinį (istorinį) paveldą, drauge ir visuomenės kolektyvinę atmintį, veiklos įrodymus, atrenkant vertingus laiko ir erdvės atžvilgiu dokumentus – pasi- telkiama dokumentų vertės ekspertizė (toliau – vertės ekspertizė), kuri sutelkia dėmesį į dokumentų vertę, priežastis ar principus, kodėl kai kurie dokumentai yra vertinami kaip reikšmingi ir saugomi, o nereikšmingi – sunaikinami. Taip ji pasi- telkiama archyvuose kaupiniams dokumentams įvertinti ir atrinkti. Atliekant vertės ekspertizę išskyla ne tik dokumentų reikšmės, bet ir archyvų tikslų, funkcijų, ypač koncepcijų (įrodomumo, atskaitingumo ir atminties), kuriomis remiantis šie tikslai grindžiami, įgyvendinimas. Tai svarbu ir mūsų šalyje, ypač išgaliojus Lietuvos Res- publikos dokumentų ir archyvų įstatymui, kuriuo siekiama sudaryti teisinį pagrindą Nacionaliniam dokumentų fondui kaupti ir administruoti. Toks fondas apima vie- šojo sektoriaus įstaigų, Lietuvoje įvairiais istorijos laikotarpiais veikusių valstybinių institucijų ir įstaigų, taip pat Lietuvos valstybės archyvuose saugomus dokumentus. Jau minėtu įstatymu siekiama sudaryti ir teisinį pagrindą tam, kad būtų išsaugotas valstybės dokumentinis paveldas, atminimas ir nacionalinis tapatumas [23]. Šio straipsnio tikslas – apibendrinti vertės ekspertizės praktiką, kaupiant viešojo sekto-

riaus įstaigų dokumentus Lietuvos valstybės archyvuose. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- išnagrinėti archyvistikos įrodomumo, atskaitingumo ir atminties koncepcijas, taip pat archyvų vykdomas funkcijas;
- aptarti Lietuvos valstybės archyvų atliekamą makrolygio ir mikrolygio vertės ekspertizę, siekiant kaupti išliekamąją vertę turinčius dokumentus.

Šiame straipsnyje taikyti mokslinės literatūros ir dokumentų (oficialiųjų) analizės metodai. Straipsnis parengtas pagal Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV), Australijos, Kanados, taip pat Vokietijos archyvų veiklos tyrėjų publikacijas, taip pat straipsnio autorės atlikto originalaus empirinio tyrimo (oficialiųjų dokumentų tekstų analizės bei atliktos respondentų apklausos) duomenimis. Įrodomumo koncepcijai pažinti buvo pasinaudota Rod Ailando valstijos archyvo ir Viešųjų dokumentų administracijos (JAV) darbuotojo Brieno Brothmano archyvistikos įrodomumo koncepcijos analize [3], taip pat Manitobos universiteto (Kanada) profesoriaus Terry Cooko [5–6] ir Marburgo archyvų mokyklos (Vokietija) direktorės Angelikos Menne-Haritz [33] darbais. Atskaitingumo koncepcijai pažinti reikšmingos Pitsburgo universiteto (JAV) Informacijos mokslų mokyklos profesoriaus Richardo J. Coxo [4], taip pat šio autoriaus ir Mičigano universiteto Informacijos mokslų mokyklos profesoriaus asistento Davido A. Wallace'o [1], kanadiečio Johno M. Dirksa [18] publikacijos. Atminties koncepciją archyvistikoje aiškina Kanados nacionalinio archyvo darbuotojas Richardas Brownas [118], archyvų tyrėja Laura Millar [34]. Šie autoriai skirtingais aspektais aptarė ir archyvų funkcijas. Australų archyvų tyrėja Barbara Reed [37–38], kartu su kolege Anne-Marie Schwirtlich tiria archyvų komplektavimo procesą, taip pat šio proceso ir vertės ekspertizės santykį [39]. Šiuo aspektu vertės ekspertizę aptaria ir Toronto universiteto (Kanada) profesorė adjunktė Barbara Craig [7].

Oficialiųjų dokumentų tekstų analizė atskleidžia įstatymais, kitais teisės aktais nustatytą požiūrį į vertės ekspertizę ir jos įgyvendinimą, o anketavimo būdu surinkti duomenys – vertės ekspertizės vykdytojų požiūrį ir praktiką. Atliekant empirinį tyrimą, pirmiausia buvo nustatyti viešojo sektoriaus įstaigų, iš jų ir valstybinės archyvų sistemos įstaigų, oficialieji dokumentai (teisės aktai ir kiti dokumentai), kuriuose užfiksuota informacija, susijusi su vertės ekspertize. Veliau atrinkti tyrimui tinkami dokumentai ir atlikta jų turinio analizė. Oficialiųjų dokumentų prieinamumas buvo užtikrintas tiriant dokumentus Lietuvos archyvų departamente prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau – LAD), valstybės archyvuose. Valstybės archyvams dokumentus perduodančių įstaigų vertinimo tyrimas atliekamas pagal teisės aktus ir nuo 2000 m. lapkričio 11 d. iki 2005 m. birželio 3 d. galiojusį tokių įstaigų sąrašą [15].

Vienkartinė respondentų apklausa buvo atlikta 2005 metų vasario 28–kovo 10 dienomis. Duomenys rinkti anketine apklausa elektroniniu paštu. Respondentams pateikta anketa buvo sudaryta remiantis nuostata, kad vertės ekspertizės praktiką atskleidžia

atsakymai į klausimus, kuriais tiesiogiai siekiama nustatyti šiuos požymius: kas yra vertės ekspertizė, ką ji apima, kaip įgyvendinama įstaigoje (kartu ir valstybės archyve), kaip ją įgyvendina valstybės archyvai, koks vaidmuo teikiamas jos sprendimams. Anketa sudaryta iš uždarų ir pusiau uždarų klausimų. Anketoje buvo keturi diagnostiniai (vertės ekspertizės sampratos, jos įgyvendinimo, archyvuose kaupintų dokumentų vertės ekspertizės, sprendimų priėmimo) ir demografinis blokas (įstaiga, kurioje dirba respondentas, siekiant nustatyti įstaigos teisinę formą, bet ne jos pavadinimą, respondento veiklos sritis, darbuotojo statusas, darbo patirtis). Sampratos ir vertės ekspertizės esamos padėties bloką sudarė 30 klausimų, kurių dauguma vertinti pagal 4 balų skalę (nuo „visai neaišku“ iki „visiškai aišku“ ir pan.) arba 5 balų skalę (1 – mažiausias balas, o 5 – didžiausias balas). Tyrimas imties ir respondentų atrankos prasme buvo išskirtas į dvi dalis. Pirmiausia buvo pasirinktos imtys (įstaigų ir valstybės archyvų darbuotojai) ir skaičiuojama, kiek reikia apklausti respondentų. Pirmuoju atveju tyrimo imtimi laikomi 1097 (2005 m. sausio 1 d. duomenimis) viešojo sektoriaus įstaigų, įrašytų į Valstybinių archyvų komplektavimo šaltinių sąrašą [15], darbuotojai. Tokiu būdu respondentais (generaline visuma) pasirenkami 1097 įstaigų darbuotojai. Antruoju atveju – valstybės archyvų, kurių Lietuvoje yra 15 (archyvai į minėtą sąrašą nėra įrašyti), darbuotojai. Jų atrankos pagrindas – valstybės archyvų darbuotojų sąrašai. Iš viso valstybės archyvuose, 2005 m. sausio 1 d. duomenimis, dirbo 471 darbuotojas. Apklaustos respondentais (generaline visuma) numatyti 371, kadangi 100 (tiksliau – 99, 75 etato) darbuotojų priklauso archyvų ūkio skyriams ar vykdo technines funkcijas. Anketos buvo išsiųstos 201 įstaigų respondentui ir 148 valstybės archyvų respondentams. Anketas užpildė 284 respondentai. Iš įstaigų respondentų gautos 182 anketos, o iš valstybės archyvų – 102 anketos. Tai apytikriai¹ sudaro 90,5 proc. visų apklaustųjų įstaigų respondentų ir 69 proc. valstybės archyvų respondentų.

Vertės ekspertizės praktika Lietuvos valstybės archyvuose kaip empirinio tyrimo objektas pasirinkta, nes buvo tikimasi gauti funkcinę naudą tiek į jau minėtą sąrašą įrašytoms įstaigoms, tiek valstybės archyvų personalui. Pažymėtina, kad informacinių technologijų taikymas sudarant ir valdant dokumentus turi įtakos archyvuose kaupintų dokumentų kiekiui ir įvairovei. Taip viešojo sektoriaus įstaigose didėjanti dokumentų įvairovė ir masyvas skatina vertės ekspertizės poreikį ir svarbą Lietuvos valstybės archyvų veikloje. Todėl tikimasi, kad šiame straipsnyje pateikiami atlikto tyrimo duomenys praplės samprotavimus vertės ekspertizės tema [32]. Tokie duomenys bus naudingi tiek teoriniam, tiek praktiniam vertės ekspertizės įgyvendinimui mūsų šalyje, ypač derinant įrodomumo, atskaitingumo ir atminties koncepcijas.

¹ Respondentų atsakymų skaičiaus procentinė išraiška apytikrė, po kablelio nurodant ne daugiau kaip šimtąją dalį. Atlikus t-testą dviem imtims, po kablelio nurodoma ne daugiau kaip tūkstantoji dalis. Atliekant šį testą laikoma, kad nuomonės statistškai nesiskiria, jei p vertė $\geq 0,05$ (ši vertė yra kritinė).

Atskaitingumo, įrodomumo ir atminties koncepcijos bei archyvų funkcijos

Visuomenei svarbu, kad viešojo sektoriaus įstaigos gerai veiktų, atsakytų už savo veiksmus ir kad vertingi jų dokumentai būtų išsaugoti. Čia svarbi demokratijos koncepcija, kartu ir dėmesys politinėms bei viešojo administravimo vertybėms (skaidrumo, atsakomybės, atskaitingumo). Skaidrumas leidžia tikėtis suvokti administravimo esmę ir procedūras. Atsakomybė sietina su profesine kompetencija, veikimo laisve, o atskaitingumas – įsipareigojimais atsakingai veikti ir leidimas visuomenei vertinti atliktus veiksmus [35, 45–46]. Viešojo sektoriaus įstaigos turi esminių veiklos teisinio reguliavimo požymių ir veikia nuolat prižiūrimos visuomenės, privalo kuria nors forma jai atsiskaityti [19, 93]. Todėl šios įstaigos sudaro sąlygas visuomenei vertinti jų veiklą, įsitikinti jų veiksmų teisėtumu. Atskaitingumo aspektu išskiriamos šios archyvų funkcijos: įvertinti ir atrinkti dokumentus, užtikrinti jų prieigą, išsaugoti dokumentus [41]. Dokumentų vertinimo ir atrankos sprendimai grindžiami vertybėmis, prieiga prie dokumentų sudaro galimybę juos naudoti, o išsaugojimas paremia atskaitingumą tuo, kad užtikrina vertingų dokumentų prieinamumą dabarties ir ateities tyrimui. Čia atskaitingumas yra viena iš demokratinėi visuomenei priimtinių socialinių gerovių. Su tokia gerove siejama ir kolektyvinių sprendimų priėmimo proceso kontrolė. Laikomasi nuostatos, kad įstaigų atskaitingumas priklauso nuo dokumentų sudarymo, saugojimo ir prieigos prie jų. Archyvuose kaupiami ir saugomi dokumentai, anot vokiečių tyrėjos A. Menne-Haritz, turi užtikrinti politinį ir administracinį skaidrumą ir tai yra jų funkcija demokratinėje visuomenėje [33, 9]. Todėl archyvai siekia dalyvauti dokumentų sudarymo procesuose, atrinkti, kaupti ir išsaugoti dokumentus bei sudaryti jų sudarytojų atskaitingumo galimybes, užtikrindami visuomenės prieigą prie dokumentų.

Atskaitingumo poreikiams tenkinti pasitelkiami dokumentai, kurie siejasi su jų sudarytojų veikla ir liudija tokią jų veiklą. Viešojo sektoriaus įstaigų, privačių juridinių ar fizinių asmenų dokumentai archyvuose saugomi kaip funkcinio ir struktūrinio konteksto, kuris lėmė jų atsiradimą, įrodymai. Šis kontekstas grindė su juo susijusius dokumentus kaip autentiškus, pagrįstus tuo, kas realu, kuo gali pasitikėti istorikai ir kiti tyrėjai, taip pat tuo, kas gali būti suklastota ar sunaikinta [6]. Būtent toks dokumentų konteksto skaidrumas laikomas patikimu faktų, veiksmų, idėjų, kurias paliudija dokumentas, įrodymu. Archyvų pastangas dalyvauti įrodymų sudarymo ir išsaugojimo procesuose, atskleidžia įrodomumo koncepcija, siejama su teisingais dokumentais. Teisingi dokumentai – tai dokumentai, suteikiantys tikslia, užbaigtą ir patikimą informaciją apie realius veiksmus ir įvykius, kurie jau yra tolimas praeitis, ir kurių turinys susijęs su tuo, kas iš tiesų vyko (faktais) [3, 317]. Taip siekiama atskleisti realią ar objektyvią padėtį, nes tiesa lemia tikslų rašytinio žodžio (užfiksuoto teiginio ar kon-

statavimo) ir konkrečios materialios dabarties (nepasiekiamų praeities žmonių, veiks-
mų ir įvykių, nepatvirtintų faktų) tikrovės ryšį. Dokumentai, sudaryti viešojo sekto-
riaus įstaigos, veikiančios pagal viešuosius įstatymus ir taisykles, pripažįstami bylo-
jančiais tiesą [3, 317]. Vis dėlto dokumentuose užfiksuotos tiesos supratimas priklaus-
o ir nuo teisinio įrodomumo, kai reikalaujama teisingų ir patikimų dokumentų ne
tik iš viešojo sektoriaus įstaigų, bet ir privačių juridinių asmenų. Taigi teisingų ir
patikimų dokumentų sudarymui turi įtakos jų sudarytojų tapatumo poreikis vykdant
veiklą: siekiant pelno, atskaitingumo, vengiant teisinės ar finansinės rizikos. Archy-
vistikoje išskiriami įrodymai teisine prasme ir retrospektyvia prasme. Teisine prasme
tai dokumentai, kurie suteikia rašytinius įrodymus. Retrospektyvia prasme (istorine
prasme) dokumentų įrodomumas yra tai, kas vertinama tik tuomet, kai dokumentas
yra išlaikytas ilgą laiką. Todėl įrodymai archyvistikoje apibrėžiami ir kaip dokumentų
ir objektų bei su jais susijusio konteksto gebėjimas atskleisti procesus, veiklas, įvykius,
dėl kurių jie buvo sudaryti [3, 333]. Įrodomumo koncepcija skatina archyvus kaupti
patikimus, autentiškus dokumentus, kuriais paliudijama ir įrodoma jų sudarytojų ar
su jais susijusių asmenų veikla laiko ir erdvės atžvilgiu.

Archyvuose kaupiami ir saugomi dokumentai siejami su atminties koncepcija.
Kolektyvinė atmintis, anot sociologo Mauriceo Halbwachso, yra grupės bendrai išgy-
ventų įvykių atmintis, jos narių suvokiama ir pripažįstama kaip komunikacijoje su-
konstruota bendra atmintis. Svarbu pasakyti, kad tokia kolektyvinės atminties sampra-
ta tinka ir bendruomenių, kurių bendrumas kuriamas per tarpininkų (kartu ir archy-
vų) formuojamą kolektyvinę vaizduotę, atminčiai apibūdinti. Socialinė atmintis for-
muojasi kaip kolektyvinė atmintis (gyvenančių kartų atmintis, siekianti maždaug 80
metų), konstruojama kasdienėje komunikacijoje per žmonių pasakojimus (išreiškiama
raštiškai ar pasakojamąja istorija). Ji ir kaip kultūrinė atmintis, konstruojama per
kultūrinius tarpininkus – tekstus, materialius artefaktus, socialines praktikas. Straips-
nio autorės nuomone, archyvų veikloje atminties samprata dažnai apima abi atminties
formas. Pirmąją prasme ji labiau susijusi su kaupiamais dokumentais, o antrąją – su
jau saugomais dokumentais. Nors grupės atminties naratyvas (rišlus pasakojimas) yra
nuolat perinterpretuojamas iš dabarties perspektyvos, minėto sociologo nuomone,
naratyvas turi remtis kad ir selektyviai atrinktais, bet realiai išgyventais įvykiais [20,
39]. Archyvuose kauptinų dokumentų bei socialinės atminties ryšį rodo tai, kad
socialinė atmintis sudaryta iš gautos ir artikuliuotos individualios atminties. Šia pras-
me svarbus jos selektyvumas. Todėl atminties ir archyvuose kaupiamų dokumentų
ryšio prasme svarbu: jų atrankumas, faktas, kad dokumentai yra atminties šaltinis (ne
pati atmintis). Archyvuose kaupiami dokumentai yra viena iš priemonių, anot kana-
dietės L. Millar, kuriuos bendruomenės naudoja atminčiai sukonstruoti, išlaikyti ir ja
dalintis, o svarbiausia archyvų užduotis yra surasti šiuos apsaugos vertus dokumentus
ir padaryti juos prieinamus taip, kad atsiminimus, kuriuos jie generuoja, būtų galima

interpretuoti, aiškiai išreikšti visuomenei [34]. Taip socialinė atmintis ir jos išsaugojimo poreikis siejamas ne tik su dokumentų sudarytojais (kolektyvinės atminties prasme), bet ir visuomenės kolektyvinės atminties formavimu. Šia prasme archyvai siekia saugoti bendruomenių dokumentinę atmintį ir sudaryti galimybę visuomenei naudotis tokia atmintimi. Taigi išryškėja archyvuose kaupinių dokumentų vaidmuo formuojant kolektyvinę atmintį, o tokių dokumentų sampratai turi įtakos archyvų vykdoma vertė ekspertizė ir saugojimo veikla. Apibendrinant galima teigti, kad archyvai, siekdami kaupti ir išsaugoti dokumentus, taip pat sudarydami prieigos prie dokumentų galimybes, atlieka kumuliacinę (kaupimo), išsaugojimo (mnemoninę – atminties išsaugojimo, kartu ir įrodymų) ir komunikacinę (perdavimo, skleidimo) funkcijas. Tokias funkcijas vykdydami archyvai formuoja dokumentinį paveldą, laikydamiesi įrodomumo, atskaitingumo ir atminties koncepcijų. Tokių tikslų siekia ir Lietuvos valstybės archyvai, kaupdami išliekamąją vertę turinčius Nacionalinio dokumentų fondo dokumentus.

Komplektavimas, kurį vykdydami archyvai įgyvendina kumuliacinę funkciją, apima: 1) jau saugomų dokumentų apimtį, kiekio ir trūkumų tyrimą pagal komplektavimo politiką (čia nusakomi dokumentus kaupiančio archyvo tikslai, kokie ir kokiais būdais dokumentai kaupiami); 2) šaltinių, iš kurių tikimasi perimti dokumentus, nustatymą; 3) komplektavimo strategijos sudarymą (numatomos lėšos, laiko ir saugojimo sąnaudos); 4) dokumentų perėmimą į archyvą [39, 137]. Būtent archyvuose kaupiniams dokumentams įvertinti ir atrinkti pasitelkiama vertės ekspertizė. Komplektavimo ir vertės ekspertizės ryšys archyvistikoje nusakomas pagal tai, į ką telkiamas dėmesys. Komplektavimui labiausiai rūpi, kodėl *archyvas* saugo konkrečius dokumentus, o vertės ekspertizei – *kodėl* archyvas saugo konkrečius dokumentus. Kaip teigia australų tyrėja B. Reed, žodis *kodėl* orientuoja į vertybes, kuriomis grindžiama vertės ekspertizė, o žodis *archyvas* – į įgaliojimus ir kompetencijos sferą [39, 157]. Todėl ir archyvams suteikti įgaliojimai kaupti dokumentus – tai ribos, kurių neperžengiant vykdoma vertės ekspertizė. Vertės ekspertizė susiejama su užduotimis, kurios apima dokumentų, numatytų saugoti ilgą laiką, paprastai neapibrėžtą, įsigijimą. Taip vertės ekspertizė ir komplektavimas sudaro procesą, kurį vykdydami archyvarai išskiria save iš kitų dokumentų vadybininkų ir istorijos tyrėjų, taip pat kontroliuoja savo, kaip grupės, veiklą [7, 38]. Vertės ekspertizė archyvų vykdomo komplektavimo prasme apima įvertinimą, vertinimo rezultatų paskelbimą, kad būtų išskiriami vertingi dokumentai ir imamasi priemonių jiems išsaugoti.

Įstatymais ir kitais teisės aktais apibrėžiama, su kokiais dokumentais siejama Lietuvos valstybinės archyvų sistemos įstaigų veikla, kieno ir kokius dokumentus kaupia valstybės archyvai. Pastarieji ilgą laiką turėjo įgaliojimus kaupti Lietuvos archyvų fondo dokumentus. 1995 m. priėmus Lietuvos Respublikos archyvų įstatymą, toks fondas apibrėžtas kaip „Lietuvos Respublikos dokumentų saugyklose esantys, kiti

juridinių ir fizinių asmenų sukaupti Lietuvos valstybės bei jos istorinio paveldo dokumentai, įtraukti į Lietuvos archyvų fondo sąvadą, nesvarbu, koks jų sudarymo šaltinis, informacijos fiksavimo būdas, saugojimo vieta ir nuosavybės forma” [22]. Lietuvos archyvų fondą sudarė valstybinis archyvų fondas ir nevalstybinių įstaigų ir fizinių asmenų valstybės archyvams perduoti dokumentai. Tačiau viešojo administravimo principų, informacinės visuomenės poreikių akcentavimas, siekis integruotis į Europos Sąjungą lėmė poreikį iš naujo peržiūrėti teisės aktus, reglamentuojančius Lietuvos archyvų fondo, kartu ir jo sudedamosios dalies – valstybinio archyvų fondo valdymą. 2004 m. priėmus Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymą, jau minėtas valstybinis archyvų fondas pavadintas Nacionaliniu dokumentų fondu (toliau – NDF) [23]. Šiame įstatyme nuolatinis dokumentų saugojimas apibrėžtas kaip išliekamąją vertę turinčių dokumentų saugojimas neribotą laiką, o vienas iš svarbiausių valstybės archyvų uždavinių yra kaupti NDF nuolatinio saugojimo dokumentus, t. y. išliekamąją vertę turinčius dokumentus [23].

NDF dokumentus, turinčius išliekamosios vertės, iki juos perduodant valstybės archyvams saugo juos sudariusios viešojo sektoriaus įstaigos ar kiti juridiniai asmenys. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatyme iš dalies apibrėžiama, kokios įstaigos (pvz., Lietuvos Respublikos Seimas, jo įsteigtos įstaigos) turi perduoti išliekamąją vertę turinčius dokumentus valstybės archyvams. Svarbu tai, kad teisė priimti sprendimus, kokių viešojo sektoriaus įstaigų, nenurodytų jau minėtame įstatyme, dokumentai bus perduoti valstybės archyvams, išlieka suteikta valstybinės archyvų sistemos įstaigoms. NDF dokumentus sudarančios įstaigos teisės aktais įpareigojamos savo veiklos dokumentus išsaugoti reikiamą laiką, o naikinti dokumentus šios įstaigos gali tik atlikus jų vertės ekspertizę, kai baigiasi teisės norminių aktų nustatyti dokumentų saugojimo terminai [23]. Atliekant vertės ekspertizę, sprendimą dėl dokumentų nuolatinio saugojimo, t. y. išliekamąją vertę turinčių dokumentų, priima LAD ar jo įgalioti valstybės archyvai [23]. Šios įstaigos, siekdamos kaupti NDF dokumentus valstybės archyvuose ir išsaugoti valstybės dokumentinį paveldą, atminimą ir nacionalinį tapatumą, pasitelkia vertės ekspertizę. Toks teiginys grindžiamas tuo, kad valstybės archyvuose numatyta kaupti tik išliekamąją vertę turinčius įstaigų dokumentus, o pasibaigus dokumentų saugojimo terminams nustatyta jų vertinimo privalomybė. Archyvai kaupia dokumentus, pagal šiuos vertės ekspertizės etapus: 1) aplinkos (konteksto), kuriame veikia viešojo sektoriaus įstaigos; 2) įstaigos ir jos vykdomų funkcijų (veiklos sričių) įvertinimas; 3) įstaigos dokumentų vertinimas [32, 243]. Toliau juos detaliau aptarsime ir pateiksime su šiais vertės ekspertizės etapais susijusius atlikto tyrimo rezultatus.

Makrolygio vertės ekspertizė ir kontekstas, kuriame veikia viešojo sektoriaus įstaigos

Makrolygio vertės ekspertizės teorijoje laikantis *iš viršaus žemyn* (angl. *top down approach*) požiūrio, pirmiausia vertinamas dokumentų sudarymo kontekstas, funkcijos, kurias vykdant dokumentai sudaryti. Todėl aptariant pirmąjį vertės ekspertizės kaupiant dokumentus Lietuvos valstybės archyvuose etapą, svarbi konteksto samprata. Kontekstas, iš kurio kyla dokumentai, paprastai yra aiškus jo sudarytojui, tačiau gali būti mažiau aiškus ateityje. Todėl makrolygio vertės ekspertizė siekia kiek galima tiksliau identifikuoti kontekstą ir jį paliudyti. Tokį kontekstą ši ekspertizė sieja ne tik su konkrečios dokumentus sudarančios įstaigos veikla (ryšiais tarp dokumentų ar konteksto dokumente), bet ir kitomis įstaigomis ar asmenimis, jų veikla [5]. Taip siekiama atskleisti organizacijos ir socialinius procesus, kurie lemia dokumentų sudarymą. Todėl čia konteksto samprata pirmiausia priklauso nuo organizacijų socialinio ir politinio konteksto, paskui ir administracinio konteksto [38, 161]. Siekiant nustatyti socialinį ir politinį kontekstą, vertinama organizacijų reguliuojamoji, socialinė (pvz., vykdomos funkcijos) ir politinė (lobizmo lygio prasme) aplinka, taip pat formalūs organizacijų ryšiai (pvz., funkcijų pasiskirstymas tarp organizacijų). Administracinis kontekstas nustatomas vertinant organizacijų valdymo būdus, struktūrą [38, 163–164]. Siekiant gauti informacijos apie kontekstą, pabrėžiama būtinybė pažinti įstaigos administravimą (valdymą) ir (ar) vidaus ir išorės funkcijų ryšius. Taip susiduriama su poreikiu pažinti įstaigos, kaip visumos, vidaus ir išorės aspektus, tuos įstaigos aplinkos, teisinius ir priežiūros reikalavimus, veiksnius, kurie turi tiesioginės įtakos dokumentų sudarymui ir įstaigų veiklai apskritai. Taigi išskirtini šie konteksto požymiai: dokumentus sudariusios įstaigos išorės ir vidaus veiksniai, ryšiai su kitomis organizacijomis. Toliau šiuo aspektu įvertinsime viešojo sektoriaus įstaigas, kurios išskiriamos kaip perduodančios dokumentus Lietuvos valstybės archyvams.

Pagal esamą Lietuvos valstybinės archyvų sistemos įstaigų praktiką, įstaigos, kurios turi perduoti dokumentus valstybės archyvams, yra įrašomos į atitinkamą sąrašą [15]. Pažymėtina, kad sudarytas tik viešojo sektoriaus įstaigų, perduodančių dokumentus valstybės archyvams, sąrašas. Tai rodo, kad šios įstaigos yra išskiriamos iš organizacijų visumos. Taip išskiriama tik dalis įstaigų, esančių valstybės archyvų jurisdikcijoje. Tokios į sąrašą įrašomos viešojo sektoriaus įstaigos, pirmiausia turi tarnauti žmonėms ir efektyviai veikti pagal viešojo administravimo principus, t. y. demokratinio valstybės administravimo principus: įstatymo viršenybės, objektyvumo, nepiktnaudžiavimo valdžia ir kt. [29]. Šios įstaigos yra veikiamos demokratijos principų. O demokratijos įgyvendinimu Lietuvoje, demokratine teisės reforma, valdžios organizacija ir veikla demokratinėje valstybėje siekiama garantuoti asmens teises ir laisves. Valstybė vykdo tris funkcijas (leidžia įstatymus, juos vykdo ir sprendžia iškilusius ginčus), valstybės

valdžia dalijama į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę. Pagal minėtą funkcijų priskyrimą šalyje susidaro įstaigų sistema, kurioje yra ne tik įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę funkcijas vykdančios įstaigos, bet ir įstaigos, kurios pirmųjų įstaigų yra įgaliotos formuoti konkrečios valdymo srities (švietimo ar krašto apsaugos) politiką ir (ar) ją įgyvendinti [26]. Tokios įstaigos yra įrašomos ir į jau minėtą sąrašą. Šios viešojo sektoriaus įstaigos, apimančios visą viešojo administravimo sektorių, iš organizacijų visumos pirmiausia išsiskiria veiklos pobūdžiu. Jų veikla neatsiejama nuo valstybės ir jos įstatymų leidžiamosios valdžios formuojamos valstybės politikos. Svarbiausias jų tikslas – įgyvendinti įstatymus, teikti visuomenės bei valstybės interesus reprezentuojančias paslaugas. Todėl teisės aktais siekiama užtikrinti, kad viešojo sektoriaus įstaigos tarnautų žmonėms, taip pat skatinti šių įstaigų administracinius gebėjimus, didinti jų veiklos efektyvumą [29]. Tai, kad šios įstaigos patenka į viešojo administravimo reikalavimų, rodo ir aptariamą sąrašą įrašytų įstaigų ryšius. Teiginys grindžiamas tuo, kad valstybės archyvams perduodančioms įstaigoms yra keliami veiklos skaidrumo ir atskaitingumo visuomenei, viešosios informacijos prieigos užtikrinimo reikalavimai. Taigi šios įstaigos veikia demokratijos ir viešojo administravimo reikalavimų sąlygomis, o tai rodo jų politinę bei administracinę aplinką.

Dokumentus valstybės archyvams perduodančioms viešojo sektoriaus įstaigoms keliami ir bendri dokumentų valdymo reikalavimai. Todėl šių įstaigų administracinių gebėjimų, jų veiklos atskaitingumo prielaida tapo ir efektyvus dokumentų valdymas, jų išsaugojimas, siekiant įstaigos veiklos įrodymų [36, 21]. Oficialiuosiuose dokumentuose, ypač LAD, pabrėžiama, kad įstaigų veiklos dokumentams valdyti, išsaugoti reikia nemažų finansinių sąnaudų [21]. Įstaigoms, kurios perduoda dokumentus valstybės archyvams bendra ir tai, kad jos yra išlaikomos iš valstybės, savivaldybių biudžetų, valstybės pinigų fondų [23]. Taigi ekonominiai veiksniai taip pat turi įtakos NDF dokumentus valstybės archyvams perduodančioms įstaigoms.

Socialinio teisingumo atkūrimo procesai, t. y. piliečių teisių į turėtą nuosavybę atkūrimas, nukentėjusių nuo okupacijos ir rezistentų statuso suteikimas, taip pat pensijų reforma, lygių galimybių, teisės į darbą įgyvendinimo reforma ir kiti socialiniai procesai kreipia viešojo sektoriaus įstaigų dėmesį į socialinius visuomenės poreikius [13; 27]. Minėtas reformas paprastai įgyvendina tik viešojo sektoriaus įstaigos. Socialiniai procesai ir dėmesys jiems lemia ir naujų tokioms funkcijoms vykdyti viešojo sektoriaus įstaigų atsiradimą, pvz. Lygių galimybių tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės [27]. Vadinasi, galima sakyti, kad socialiniai veiksniai taip pat sieja tokias valstybinės archyvų sistemos įstaigų išskiriamas įstaigas, o pastarųjų vykdomos reformos ar kiti procesai gali būti atskleisti pasitelkiant dokumentus.

Viešojo sektoriaus įstaigos teisės aktų yra įpareigojamos dalyvauti informacinės visuomenės plėtros procesuose. Taip išskiriama ir ši jų misija: „sudaryti sąlygas infor-

macinės visuomenės plėtrai ir skatinti šį procesą, padėti gyventojams integruotis į pasaulio informacinę visuomenę, panaudoti jos teikiamas galimybes“ [9]. Tokios įstaigos įpareigojamos modernizuoti valstybės valdymą, o šių įstaigų veiklos prioritetu išskiriamas ir šis: „sukurti modernių informacinių technologijų naudojimui pagrįstas priemonės, padedančias Lietuvos Respublikos Vyriausybei, ministerijoms, kitoms valstybės institucijoms ir įstaigoms vykdyti joms skirtas funkcijas, įrengus svarbiausiųjų valstybės funkcijų vykdymo duomenų tvarkymo informacines sistemas“ [9]. Reaguojant į visuomenės poreikius, steigiamos įstaigos, kurių pagrindinės funkcijos – tenkinti ir užtikrinti informacinės (žinių) visuomenės poreikius, susijusius su informacija ir paslaugomis (pvz., Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės [8]). Informacinių technologijų naudojimas valdant dokumentus taip pat reikalauja peržiūrėti dokumentų rengimo, valdymo ir saugojimo metodus, strategiją, juridinę ir materialinę bazę, kad būtų užtikrinta dokumentų įrodomoji galia, kad ir kokia būtų jų laikmena ir forma [13]. Vadinasi, galima teigti, kad dokumentus valstybės archyvams perduodančios viešojo sektoriaus įstaigos yra veikiamos ir technologinių veiksmų. Šie veiksniai turi įtakos šių įstaigų ir jų dokumentų valdymui, funkcijoms vykdyti.

Kadangi kontekste, kuriame veikia dokumentus valstybės archyvams perduodančios viešojo sektoriaus įstaigos, išsiskiria politiniai, teisiniai šių įstaigų veiklos reguliavimo ar administravimo aspektai, teigtina, kad tokios įstaigos veikia bendroje aplinkoje, kuri pasireiškia daugeliu veiksnių, ir yra bendras politinis, ekonominis, socialinis, administracinis kontekstas, kuriame veikia šios įstaigos (toliau – teisinis administracinis kontekstas). Pažymėtina, kad šioje aplinkoje veikia ir valstybės archyvai, vykdančys NDF dokumentų kaupimo ir saugojimo funkciją. Tai lemia valstybinės archyvų sistemos įstaigų dėmesį dokumentus valstybės archyvams perduodančių viešojo sektoriaus įstaigų kontekstui ir jų pokyčiams. Todėl galima daryti prielaidą, kad vienas iš būdų iš organizacijų visumos įvertinti ir atrinkti vertingus dokumentus sudarančias viešojo sektoriaus įstaigas – stebėti valstybės valdymo pokyčius, teisinį administracinį kontekstą, kuriame įstaigos, galinčios sudaryti išliekamąją vertę turinčius dokumentus, veikia, randasi ar išnyksta.

Atliekant respondentų apklausą, buvo pasiteirauta jų nuomonės apie tai, ar vertės ekspertizę apibrėžiantis teiginys sietinas tik su dokumentų vertinimu, ar gali būti sietinas ir su jų sudarytojo vertinimu. Paaiškėjo, kad respondentai labiau linkę ne *visiškai sutikti* su pateiktais teiginiais, bet *sutikti*. Pagal tai, kiek respondentų linkę sutikti (pasirinkdami atsakymą *sutinku*) su vertės ekspertizę apibrėžiančiais teiginiais, galima teigti, kad didelė dalis respondentų sutinka tiek su teisės aktuose išdėstytu apibrėžimu (pirmasis teiginys, 1 lentelė), tiek su teiginiu, kad vertės ekspertizė – dokumentų sudarytojo vertinimo, dokumentų atrankos saugoti ar naikinti procesas. Kaip rodo t-testo dviem imtims rezultatai, būtent dėl pastarojo teiginio tiek įstaigų,

1 lentelė. Atsakymų apie vertės ekspertizę apibrėžiančius teiginius rezultatai

Vertės ekspertizę apibrėžiantys teiginiai	Visiškai nesutinka respondentų (proc.)	Nesutinka respondentų (proc.)	Sutinka respondentų (proc.)	Visiškai sutinka respondentų (proc.)	Valstybės archyvų respondentų nuomonė (vidurkis)	Įstaigų respondentų nuomonė (vidurkis)	t-testas (p vertė)
Dokumentų vertinimo, atrankos saugoti ar naikinti procesas	2,9	6,3	52,1	38,7	3,314	3,132	t = 2,1927 (0,029)
Dokumentų sudarytojo vertinimo, dokumentų atrankos saugoti ar naikinti procesas	0,70	34,85	52,47	8,45	2,696	2,626	t = 0,811 (0,418)
Dokumentų sudarytojo veiklos (funkcijų ar veiklos sričių) ir dokumentų vertinimas	4,6	33,1	45,8	16,5	2,863	2,676	t = 1,9353 (0,053)
Dokumentų sudarytojo, jo aplinkos, veiklos (funkcijų ar veiklos sričių) ir dokumentų vertinimas	8,1	40,14	28,52	23,23	2,549	2,736	t = -1,6458 (0,100)

ties valstybės archyvų respondentų nuomonės statistiškai nesiskiria. Todėl daroma išvada, kad vyrauja teisės aktuose nustatytas vertės ekspertizės apibrėžimas. Vis dėlto galimas ir platesnis vertės ekspertizės apibrėžimas, ją siejant ir su dokumentų sudarytojo vertinimu ar sudarytojo veikla (funkcijų ar veiklos sričių). Straipsnio autorės nuomone, respondentų dėmesį plačiau vertės ekspertizę apibrėžiantiems teiginiams lėmė tai, kad praktiškai, ypač valdant dokumentus įstaigoje, vertinamos ir funkcijos, kurias vykdančios yra sudaryti dokumentai. Šių funkcijų vertinimą atspindi ir teisės aktai. Taigi respondentų nuomonė rodo, kad makrolygio vertės ekspertizė yra siejama su dokumentų sudarytojo vertinimu, jo vykdomomis funkcijomis, o ne jo kontekstu.

Išliekamąją vertę turinčius dokumentus sudarančių įstaigų išskyrimas

Aptariant antrąjį vertės ekspertizės etapą (kaupiant dokumentus valstybės archyvuose), tikslinga nustatyti, kokios viešojo sektoriaus įstaigos jau yra ar gali būti išskirtos. Todėl tikslinga detaliau išanalizuoti įstaigas, kurios perduoda dokumentus valstybės archyvams, taip pat nustatyti, pagal kokius kriterijus vertinamos tokios įstaigos. Įvertinus šių įstaigų veiklos nuostatus, galima teigti, kad ministerijos, Lietuvos Respublikos Seimo ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės įkurtos įstaigos (pvz., Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigti departamentai, tarnybos) paprastai formuoja politiką (iš dalies ją įgyvendina) konkrečioje valdymo srityje, o šioms pavaldžios įstaigos

įgyvendina tokią politiką. Dalį dokumentus perduodančių įstaigų taip pat sudaro politiką formuojančios ir konkrečioje valdymo srityje politiką įgyvendinančios įstaigos. Galima daryti prielaidą, kad šia prasme yra vertinamas konkrečios įstaigos ar jų grupės santykis valstybės valdymo ar viešojo administravimo srityje, taip pat jų funkcijų mastas (vaidmens, įtakos prasme) konkrečioje administravimo srityje, galima funkcijų įtaka kitoms įstaigoms, administravimo sritims. Svarbu pasakyti, kad įstaigų (pvz., ministerijų) įsteigtoms ar jų reguliavimo srityje esančioms įstaigoms priskirtos funkcijos vertinamos pagal tai, ar jų veikla skirta tik vienai funkcijai įgyvendinti ar ne ir koku mastu vykdoma funkcija veikia kitų įstaigų veiklą. Toks funkcijų vertinimas taip pat rodo ryšius tarp į sąrašą įrašytų įstaigų ir sudaro pagrindą įstaigas išskirti pagal jų funkcijų ryšį su kitų įstaigų funkcijomis. Vertinant atrenkamų viešojo sektoriaus įstaigų kaitą pasakytina, kad stebint galimas dokumentus perduodančias įstaigas, išskiriamos ir tos įstaigos, kurios steigiamos vis naujoms funkcijoms atlikti, pvz., Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės [12]. Palyginus esamas ir anksčiau atrinktas dokumentus perduodančias įstaigas, galima nustatyti, kurios įstaigos yra išskirtos ilgą laiką, o kurios tik pradeda perduoti dokumentus valstybės archyvams. Tokių įstaigų dokumentai jau anksčiau perimti saugoti į valstybės archyvus ir jų kaupimas tęsiamas iš naujo neanalizuojant tų įstaigų funkcijų kaitos ar veiklos (pvz., Lietuvos Respublikos Ministrų Taryba ar Lietuvos Respublikos Vyriausybė). Toliau kaupiant konkrečios įstaigos dokumentus ir siekiant turėti visą jos dokumentų komplektą, dokumentai perimami saugoti, jei įstaiga ir neveikia. Todėl galima teigti, kad kai kurios įstaigos yra išskirtos pagal vykdomų funkcijų tęstinumą.

Įstaigos, kaip dokumentus perduodančios įstaigos, išskirtos ne tik pagal politikos vykdymo/nevykdymo konkrečioje valdymo srityje aspektą, funkcijų tęstinumą ar jų naujumą toje srityje, bet ir pagal juridinio statuso kriterijų (įstaiga turi juridinio asmens teises ar jų neturi) bei vadovaujančios (steigėjos) ir jai pavaldžių ar atskaitingų įstaigų santykį. Kaip dokumentus perduodančios įstaigos daugiausia atrinkta juridinio asmens statusą turinčių įstaigų ir keletas jų filialų. Atrinktos tik tos įstaigos, kurios vykdo viešojo administravimo funkcijas, teikia viešąsias paslaugas, arba įmonės (privatūs juridiniai asmenys), kurios vykdo strategines funkcijas konkrečiose srityse (pvz., energetikos) [15]. Taip pat galima išskirti įstaigų grupes, kurių funkcijos vienodos, bet vykdomos skirtinguose regionuose pagal šalies administracinį suskirstymą ar pagal tokius padalinius įsteigusios įstaigos nustatytas teritorijas (pvz., teismų, prokuratūrų veiklos teritorijų suskirstymas [25]). Išnagrinėjus įstaigų ir jų struktūrinių teritorinių padalinių nuostatus pastebima, kad struktūriniai padaliniai gali veikti kaip atskiri juridiniai asmenys, t. y. tokios įstaigos savarankiškai disponuoja joms skirtomis lėšomis, sudaro ir valdo personalą, planuoja ir vykdo savo veiklą (pvz., apskričių administracijų žemės ūkio skyriai). Galima daryti prielaidą, kad toks šių struktūrinių teritorinių skyrių savarankiškumas turėjo įtakos jų išskyrimui iš įstaigų visumos.

Vertinant įstaigų vykdomas funkcijas, juridinį statusą ir struktūrą reikia pasakyti, kad juo įstaiga yra savarankiškesnė pagal įgaliojimus priimti sprendimus, tuo jos funkcijos laikomos reikšmingesnės. Šia prasme įstaigų vykdomos funkcijos yra unikalios valdymo ar konkrečioje administravimo srityje. Todėl tiriamame sąraše yra išskiriamos ir *kitos* įstaigos. Šias įstaigas pagal jų administruojamas sritis ar vykdomas funkcijas sudėtinga priskirti kuriai nors konkrečiai viešojo administravimo sričiai. Vis dėlto atidžiau įvertinus šių įstaigų funkcijas pagal jų veiklą reglamentuojančius teisės aktus galima teigti, kad kai kurios iš jų galėtų būti priskirtos konkrečioms viešojo administravimo sritims (pvz., valstybės tarnybos tvarkymas [14]).

Apibendrinant galima teigti, kad atrinktų kaip dokumentus perduodančių įstaigų dinamika matyti tik išnagrinėjus teisės aktus, kuriuose įteisinta ši atranka (jau minėtas sąrašas [15] ir jo keitimai). Įstaigų įrašymo ir išbraukimo iš perduodančių dokumentus valstybės archyvams sąrašo kaita rodo, jog valstybinės archyvų sistemos įstaigos, iš jų ir valstybės archyvai, siekdami išsaugoti išliekamąją vertę turinčius dokumentus, stebi įstaigų ir jų veiklos pokyčius. Tokios prielaidos patikrintos, apklausus respondentus. Respondentų buvo pasiteirauta, kiek, jų nuomone, valstybės archyvai, siekdami kaupti dokumentus, turėtų atsižvelgti į valdymo sritis (funkcijas), kurias vykdant sudaromi vertingi dokumentai (galintys turėti išliekamąją vertę), ir kitus aspektus (2 lentelė). Kiekvieną nurodytą aspektą prašyta įvertinti pagal 5 balų skalę. Respondentai labiausiai linkę manyti, kad valstybės archyvams svarbu įvertinti valdymo sritis (funkcijas), kurias vykdant yra sudaromi vertingi dokumentai. Respondentų grupių nuomonės šiuo aspektu statistiškai taip pat nesiskiria. Respondentai taip pat linkę manyti, kad valstybės archyvams svarbu įvertinti ir vertingus dokumentus (taip mano daugiau nei pusė visų respondentų). Taigi respondentų nuomonė patvirtina išvadas prie kurių prieita ir atliekant oficialiųjų dokumentų tekstų analizę.

2 lentelė. *Atsakymų į klausimą, kiek valstybės archyvai, siekdami kaupti dokumentus, turėtų atsižvelgti į valdymo sritis (funkcijas) ar kitus aspektus, rezultatai*

Vertinimo aspektas	Didžiausią balą nurodė respondentų (proc.)	Mažiausią balą nurodė respondentų (proc.)	Valstybės archyvų respondentų nuomonė (vidurkis)	Įstaigų respondentų nuomonė (vidurkis)	t-testas (p vertė)
Valdymo sritis (funkcijos), kurias vykdant sudaromi vertingi dokumentai	52,8	3,1	4,245	4,253	t = -0,0592 (0,953)
Įstaigos, kurios sudaro vertingus dokumentus	47,1	1,7	4,108	4,143	t = -0,2811 (0,779)
Įstaigų sudaromi vertingi dokumentai	45,4	0	4,255	4,176	t = 0,7309 (0,465)
Vertingi dokumentai	52,8	0,3	4,382	4,291	t = 0,8349 (0,405)

Kadangi siekiant kaupti dokumentus valstybės archyvuose, išskiriamos viešojo sektoriaus įstaigos, atsižvelgiant į jų funkcijas, tyrimo metu respondentų buvo pasiteirauta nuomonės apie tai, ką vertinant įstaigą, kaip dokumentų sudarytoją, valstybės archyvų darbuotojams svarbiausia nustatyti: šios vykdomos veiklos reikšmę kitų įstaigų veiklai, paslaugų vartotojams, visuomenei ar kita. Respondentai labiausiai linkę manyti, kad valstybės archyvų darbuotojams svarbiausia nustatyti įstaigos vykdomos veiklos reikšmę visai visuomenei (84,1 proc. respondentų), kur kas mažiau – kad įstaigos veiklos reikšmę paslaugų vartotojams (9,1 proc. respondentų), dar mažiau – kad įstaigos veiklos reikšmę kitoms įstaigoms (5,3 proc. respondentų) ir mažiausiai respondentų (1,4 proc.) nurodė kitus vertinimo aspektus. Taigi vertinant įstaigą kaip dokumentų sudarytoją, šios veiklos reikšmė siejama su visuomenės poreikiais. Tai leidžia daryti prielaidą, kad vertės ekspertizė, atrenkant archyvuose kaupuos dokumentus, pagrįstai gali būti siejama ne tik su konkrečių dokumentų, bet ir jų sudarytojų veiklos vertinimu, t. y. makrolygio vertės ekspertize. Kartu respondentų prašyta pasakyti nuomonę apie tai, ko siekia valstybės archyvų darbuotojai, vertindami jiems dokumentus perduodančios įstaigos veiklą. Respondentai labiausiai mano, jog valstybės archyvų darbuotojai siekia nustatyti veiklos funkcijas (veiklos sritis), kurias vykdant sudaromi dokumentai, ir dokumentų saugojimo laiką (74,3 proc. respondentų), kiek mažiau – kad siekia nustatyti veiklos funkcijas (veiklos sritis), kurias vykdant sudaromi dokumentai (18,3 proc. respondentų), dar mažiau – funkcijų (veiklos sričių) reikšmę įstaigos veiklai (6 proc. respondentų), ir labai maža dalis respondentų (1,4 proc.) nurodė *kita*. Taigi galima teigti, kad funkcijų (veiklos sričių) vertinimas labiau siejamas su konkrečių dokumentų, o ne pačių funkcijų reikšmės nustatymu. Taip siekiama įvertinti dokumentų ir funkcijų, kurias vykdant jie sudaryti, ryšius. Tai iš dalies paaiškina, kodėl atrenkant viešojo sektoriaus įstaigas, funkcijų analizė pasitelkiama ne funkcijų, o dokumentų sudarytojų reikšmei nustatyti.

Mikrolygio vertės ekspertizė ir archyvuose kaupuos dokumentų nustatymas

Atsižvelgiant į šio straipsnio tikslą, toliau aptarsime šias archyvistikoje išskiriamas dokumento funkcijas: atminties (išsaugoti asmens ar kolektyvinę atmintį), atskaitingumo (būti veiklos atskaitingumo priemone ar dalyviu) ir įrodymo (būti veiklos įrodymu) funkcijas [40, 375–376]. Konkretus dokumentas nelaikomas atmintimi; jis – priemonė, kuri skatina asmenį ar jų grupę, visuomenę atsiminti praeities įvykius. Asmens atmintis siejama su jo, kaip individo, poreikiais, o įstaigoms kolektyvinė atmintis reikalinga, kad būtų išsaugotos sąlygos veikti, ta veikla būtų atskaitinga ir jos galėtų fiksuoti savo istoriją. Kadangi archyvuose dokumentai kaupiami ir tampa prieinami, kolektyvinės atminties prasme šie dokumentai, kaip ir bet kurie kiti dokumentai, yra priemonės,

naudojamos individualiems atsiminimams paversti kolektyviniais [34]. Siekiant išsaugoti tokius dokumentus, atsižvelgiama į jų vertę, susijusią su atminties fiksavimu ir atliktų veiksmų įrodymu. Visuomenė, kaip ir konkretus asmuo ar įstaiga, siekia išlikti ir būti prisiminta, dėl to kyla atminties išsaugojimo poreikis.

Dokumentai reikalingi žmonių teisėms užtikrinti, jie yra atskaitingumo priemonė, nes viešojo sektoriaus ir kitos organizacijos turi atsiskaityti už savo veiksmus, atitikti veiklos skaidrumo ir gero valdymo reikalavimus [40, 375–376]. Dokumento ir atskaitingumo ryšiai archyvistikoje grindžiami nuostata, kad dokumento sudarymo aplinkybės patvirtina dokumento autentiškumą ir patikimumą, kartu ir tikrumą, svarbiausią jų kokybę atsiskaitymo tikslu. Atskaitingumas įgyvendinamas pateikiant visuomenei oficialiuosius dokumentus, užtikrinant viešą tokių dokumentų prieigą, skatina veiklos ir veiksmų bei įrodymų poreikį. Dokumentai suteikia veiklos, atliktų veiksmų įrodymus, todėl viešojo sektoriaus įstaigų atskaitingumas gali būti realizuotas tik tuomet, kai jis patvirtintas įrodymais. Dokumentų atsiradimą įstaigoje paprastai lemia poreikis paliudyti veiklą, užfiksuotos informacijos teisingumą, kadangi tiesa galima tik tuomet, kai ji patvirtinama. Šiuo atveju dokumentas turi būti užfiksuotas ir negalimas pakeisti. Taip veikdamos pagal įstatymus, reikioje atskaitingumo aplinkoje įstaigos sudaro dokumentus kaip veiklos įrodymus. Dokumento funkcijos rodo dokumentų įvairioms reikmėms svarbą, o tai turi įtakos ir išskiriamoms dokumentų vertėms archyvistikos prasme. Čia vartojamos specifinės sąvokos, vertės kategorijos, kurios įvairiai aiškina dokumento reikšmę.

Dokumentų reikšmė, siekiant pabrėžti jų vertingumą ir būtinybę saugoti ilgą laiką, paprastai vadinama išliekamąja verte (angl. *enduring value, permanent value*). Greta šios vertės archyvistikoje vartojama ir archyvinės vertės kategorija (angl. *archival value*), kuri apibrėžiama kaip administracinės, fiskalinės, teisinės, įrodomosios ir (ar) informacinės reikšmės, kuriomis grindžiamas dokumentų saugojimas neribotą laiką ar nuolat [17, 19]. Ji apima keletą verčių. Administracinė dokumentų verte vadinama jų reikšmė tvarkant administravimo reikalus ir (ar) jų įrodymai [17, 15]. Fiskalinė vertė – tai dokumentų reikšmė tvarkant finansinius ar fiskalinius reikalus ir (ar) jų pagrindimui dabar ar ateityje. Teisinė vertė siejama su dokumentų reikšme dabarties ar ateities teisinių reikalų tvarkymui ir (ar) jų įrodymui [17, 92], informacinė vertė – su dokumentų reikšme tiriamajai veiklai, kurią dokumentai turi dėl juose esančios informacijos [17, 84]. Išskiriama įrodomoji vertė – pirmaisia dokumentus sudariusių įstaigų kilmės, struktūros, veiklos, sprendimų, procedūrų ir kitų procesų įrodymai, susiję su įstaigos veikla arba tai, kuo dokumente pasitikima [17, 64]. Ši vertė skiriama nuo informacinės vertės ir siejama su dokumento, kaip įrodymo, funkcija. Išskiriama atminties vertė (angl. *memory value*) siejama su kita dokumento funkcija, t. y. atminties šaltinio [2, 135]. Dokumentai yra priemonės, kurias pasitelkus faktais grįsti atsiminimai gali būti sukonstruoti ir sutvirtinti per laiką. Būtent tuo, anot

L. Millar, grindžiama ir dokumentų reikšmė [34]. Apibendrinant mokslinėje literatūroje išskiriamas dokumento vertes, galima teigti, kad skirtingai interpretuojamas dokumentų reikšmingumas rodo, kuo remiantis išskiriamos dokumentų vertės: dokumento funkcijomis, reikšme veiklai, procesui, iš kurio jie kyla. Archyvinės vertės interpretavimas apima tiek dokumentų reikšmę procesams, iš kurių kilo dokumentas, tiek informacinę vertę, kuri siejama su dokumentuose fiksuotos informacijos poreikiu tyrimams atlikti. Archyvinės vertės kategorija mokslinėje literatūroje paprastai tapatinama su išliekamosios vertės kategorija [17, 19]. Toliau aptarsime tokias vertes Lietuvoje.

Lietuvoje vertei apibūdinti vartojamos šios sąvokos: *išliekamoji vertė*, *praktinė vertė* [11], *nuolatinė vertė* [10]. Įrodomumo vertė gali būti tik numanoma. Šios vertės sąvokos rodo, kad dokumentai, kaip veiklos pasekmė, vertinami nevienodai. O ta pati pasekmė skirtingoms funkcijoms turi nevienodą įtaką, todėl vertes galima skirstyti pagal jų reikšmę. Pagal vertės reikšmę dokumentų įrodomoji vertė, straipsnio autorės nuomone, išskirtina atsižvelgiant į įstaigų veiklos įrodymų reikalavimą teisės aktuose. Tokia vertė tenkina įstaigos veiklos įrodymų poreikius, lemia ir dokumentų praktinę vertę – kiek ilgai dokumentai reikalingi įstaigos funkcijoms vykdyti. Praktinė vertė rodo dokumentų reikšmę pačiai įstaigai, o išliekamoji ir nuolatinė vertės – dokumentų reikšmę įstaigos dokumentų vartotojams: ar dokumentai turi būti išsaugoti ilgiau, nei jie reikalingi įstaigos administraciniam poreikiams, ar jų reikia tik labai trumpą laiką. Nuolatinė ir išliekamoji vertės rodo, kad dokumentų reikšmė ilgainiui nesumažėja ir jie išlieka vertingi. Svarbu tai, kad viešojo sektoriaus įstaigos dokumentų saugojimo terminus derina su valstybės archyvais, o šiems suteikta teisė priimti sprendimus dėl išliekamąją vertę turinčių dokumentų [23]. Atsižvelgiant į tai, kad pagal teisės aktus valstybės archyvai kaupia tik išliekamąją vertę turinčius dokumentus, galima teigti, jog viešojo sektoriaus įstaigų dokumentai, siekiant juos kaupti valstybės archyvuose, vertinami būtent pagal tokią jų vertę. Pažymėtina, kad Lietuvoje išskiriamos verčių kategorijos oficialiuosiuose dokumentuose nėra aiškinamos, o labiau konstatuojamos.

Teisės aktuose užfiksuota būtinybė atsižvelgti į dokumentuose esamos informacijos reikšmę, autentiškumą, kas rodo dėmesį jų turiniui [23]. Teisės aktuose, reglamentuojančiuose dokumentų sudarymą ir valdymą, taip pat išsiskiria nuostatos, susijusios su dokumentų įrodomumu ir originalumu. Laikomasi nuostatos, kad paprastai turi būti vienas dokumento originalas, t. y. vienas egzempliorius, bet vis dėlto įstaigos sudaro ne vieną dokumento originalą, t. y. keletas fiziškai vertinamų dokumentų yra tapatūs (forma, turiniu, laikmena) [36]. Dokumentų originalumas vertinamas pagal tai, kiek egzistuoja dokumento egzempliorių ir ar tas dokumentas atskleidžia jo sudarymo, pasirašymo aplinkybes. Dokumentų autentiškumą įrodo jų įtraukimas į įstaigos dokumentų apskaitą ir įgaliojimus turinčių asmenų parašai. Dokumentų au-

tentiškumas paprastai įrodomas parašu – ranka rašomu [36] ar elektroniniu [24]. Todėl galima daryti prielaidą, kad dėmesys originalumui susijęs su dokumentų autentiškumo, patikimumo savybėmis. Svarbu pasakyti, kad teisės aktuose, reglamentuojančiuose dokumentų valdymą [36], yra nurodyti jau minėtieji aspektai, kaip ir dokumentų vertinimo – reikalingumo kriterijai. Tačiau nenurodoma, į ką būtina sutelkti dėmesį vertinant konkrečius dokumentus (turinį, išorines savybes). Oficialiuosiuose dokumentuose labiau pabrėžiama, pagal kokius kriterijus dokumentus turi vertinti juos sudariusi, o ne kaupianti įstaiga (šiuo atveju valstybės archyvas) [36]. Todėl tyrimo metu buvo aiškinamasi, kokių tikslų siekia valstybės archyvai vykdydami vertės ekspertizę. Respondentai (63,7%) išreiškė nuomonę, kad pasitelkdami vertės ekspertizę valstybės archyvai sprendžia, kaip gauti informacijos apie praeities įvykius, reiškinius, įstaigas, kiek mažiau (33,8%) – kaip tenkinti ateities visuomenės poreikius. Daug mažiau (2,1% respondentų) nurodė kitokią nuomonę ir visiškai mažai respondentų (0,3%) yra tos nuomonės, kad vertės ekspertizė siekiama tenkinti ateities mokslo poreikius. Galima teigti, kad labiausiai vertės ekspertizė siekiama gauti informacijos apie praeities įvykius, reiškinius, įstaigas ir kiek mažiau – tenkinti ateities visuomenės poreikius. Šis klausimas susijęs su kitu apklausos metu pateiktu klausimu, kuriuo buvo aiškinamasi vertės ekspertizės tikslai, juos siejant su dokumento funkcijomis. Respondentai labiausiai linkę *visiškai sutikti*, kad vertės ekspertizės tikslas – įvertinti ir atrinkti išliekamąją vertę turinčius dokumentus (3 lentelė). Tačiau respondentai su vertės ekspertizės tikslais yra labiau linkę ne *visiškai sutikti*, o *sutikti*. Daugiau nei pusė respondentų sutinka, kad vertės ekspertizės tikslas – įvertinti ir atrinkti dokumentus kaip veiklos įrodymus, kartu ir kolektyvinės atminties šaltinius. Respondentai mažiau

3 lentelė. Atsakymų (visų respondentų) apie vertės ekspertizės tikslus rezultatai

Vertės ekspertizės tikslas	Visiškai nesutinka respondentų (proc.)	Nesutinka respondentų (proc.)	Sutinka respondentų (proc.)	Visiškai sutinka respondentų (proc.)	Valstybės archyvų respondentų nuomonė (vidurkis)	Įstaigų respondentų nuomonė (vidurkis)	t-testas (p vertė)
Įvertinti ir atrinkti veiklos įrodymus	5,95	37,65	45,45	10,95	2,539	2,654	t = -1,2208 (0,223)
Įvertinti ir atrinkti kolektyvinę atmintį	9,5	50,7	33,8	6	2,294	2,401	t = -1,1747 (0,241)
Įvertinti ir atrinkti veiklos įrodymus, kolektyvinę atmintį	5,6	32,04	51,40	10,91	2,706	2,659	t = 0,5058 (0,613)
Įvertinti ir atrinkti išliekamąją vertę turinčius dokumentus	0,35	1,4	32,75	65,45	3,784	3,549	t = 3,6503 (0)

linę sutikti, kad vertės ekspertizės tikslas – įvertinti ir atrinkti dokumentus kaip įrodymus, ir nėra linę sutikti, kad vertės ekspertizės tikslas apima tik dokumentų, kaip kolektyvinės atminties šaltinių, įvertinimą. Respondentų grupių nuomonės statistiškai nesiskiria dėl teiginio, kad vertės ekspertizės tikslas apima tiek dokumentų, kaip veiklos įrodymų, tiek dokumentų, kaip kolektyvinės atminties šaltinių, įvertinimą. Taip siejamos nurodytos dokumento funkcijos. Taigi labiausiai pritariama, kad vertės ekspertizės tikslas – įvertinti ir atrinkti išliekamąją vertę turinčius dokumentus, rečiau – dokumentus, kaip veiklos įrodymus ir kolektyvinės atminties šaltinius, ir rečiausiai pritariama dokumentų, kaip kolektyvinės atminties šaltinių, atrankai. Tikslas, kuriam labiausiai pritariama, sutampa su mokslinėje literatūroje nurodomu vertės ekspertizės tikslu. Galima teigti, kad kitas respondentų pasirinktas tikslas – įvertinti ir atrinkti dokumentus kaip įrodymus ir kolektyvinės atminties šaltinius, rodo, kaip dokumentų funkcijos siejamos su jų vertinimu. Didesnį dėmesį dokumentų kaip įrodymų, o ne atminties šaltinių (paklausus apie kiekvieną atskirai) vertinimui lėmė dokumentų veiklos įrodomumo ir atskaitingumo poreikio akcentavimas teisės aktuose [36; 30].

Respondentų buvo pasiteirauta, kokia prasme valstybės archyvams svarbūs jų kaupiami dokumentai. Respondentų prašyta įvertinti kiekvieną nurodytą dokumento svarbos aspektą pagal 5 balų skalę. Paaiškėjo, kad valstybės archyvams įstaigos dokumentai labiausiai svarbūs kaip turintys išliekamąją vertę, dokumentinis paveldas (4 lentelė), kiek mažiau – kaip įstaigos veiklos įrodymai, jos kolektyvinės atminties šaltinis, dar mažiau – kaip nacionalinio tapatumo dalis. Dokumentų, kaip visuomenės kolektyvinės atminties šaltinių, reikšmei teikiama mažiausia reikšmės. Įstaigų ir valstybės archyvų respondentų nuomonės statistiškai skiriasi ir nesiskiria. Kad valstybės archyvams dokumentai svarbūs kaip turintys išliekamąją vertę, labiau

4 lentelė. Atsakymų į klausimą, kokia prasme valstybės archyvams svarbūs jų kaupiami dokumentai, rezultatai

Valstybės archyvams įstaigos dokumentai svarbūs	Didžiausią balą nurodė respondentų (proc.)	Mažiausią balą nurodė respondent (proc.)	Valstybės archyvų respondentų nuomonė (vidurkis)	Įstaigų respondentų nuomonė (vidurkis)	t-testas (p vertė)
Kaip įstaigos veiklos įrodymai, jos kolektyvinė atmintis	38,7	1,7	3,892	4,038	t = -1,1574 (0,248)
Kaip visuomenės kolektyvinės atminties dalis	24,2	2,11	3,765	3,560	t = 1,5523 (0,122)
Kaip nacionalinio tapatumo dalis	29,2	6,7	4,098	3,462	t = 4,5914 (0)
Kaip turintys išliekamąją vertę (dokumentinis paveldas)	79,6	0	4,882	4,582	t = 3,4312 (0)

linkę manyti valstybės archyvų, o ne įstaigų respondentai. Šį teiginį patvirtina ir tai, kad respondentų grupių nuomonės šiuo aspektu statistiškai skiriasi. Straipsnio autorės nuomone, įstaigų respondentai labiau linkę manyti, kad valstybės archyvams šie dokumentai svarbūs kaip veiklos įrodymai. Valstybės archyvų respondentai labiau pritaria dokumentų, kaip nacionalinio tapatumo dalies, reikšmei, čia respondentų nuomonės skiriasi ir statistiškai. Taigi tyrimo duomenys rodo, kokia reikšmė teikiama dokumentams juos kaupiant valstybės archyvuose, o tai papildo teisės aktuose pateiktas žinias.

Tyrimo metu galiojančiuose teisės aktuose nenustatyta, pagal ką valstybės archyvų darbuotojai turėtų vertinti dokumentus ir ką jiems svarbu nustatyti vertinant (5 lentelė). Todėl respondentų buvo pasiteirauta, kiek vertinantiems įstaigų dokumentus valstybės archyvų darbuotojams svarbu ar nesvarbu nustatyti dokumentų turinio reikšmę, jų originalumą, patikimumą, autentiškumą ir pan. Apibendrinant respondentų atsakymus galima teigti, kad valstybės archyvų darbuotojams *labai svarbu* nustatyti dokumentų turinio reikšmę (58,8 proc. respondentų), tik kiek mažiau – dokumentų originalumą, patikimumą ir autentiškumą (53,8 proc. respondentų), dar mažiau – laikmenas, kuriose sudaromi ir saugomi dokumentai, visai mažai – dokumentų išorines savybes ir fizinę būklę. Daugiausia respondentų kaip *svarbų* dalyką išskiria dokumentų išorines savybes ir fizinę būklę (65,1 proc. respondentų nurodė, kad tai svarbu), kiek mažiau – laikmenas, dar mažiau – dokumentų originalumą, patikimumą ir autentiškumą. Kad dokumentų turinio reikšmės, dokumentų originalumo, patikimumo, autentiškumo nustatymas yra nesvarbus, nurodė labai mažai respondentų (3,5 proc.), kad šie aspektai visiškai nesvarbūs nenurodė nė vienas respondentas. Todėl galima teigti, kad vertinant dokumentus labai svarbu nustatyti jų turinio, originalumo, patikimumo, autentiškumo reikšmę ir laikmenas, kuriose sudaryti ir saugomi dokumentai. Atsižvelgtina ir į dokumentų išorines savybes bei fizinę būklę.

5 lentelė. Atsakymų į klausimą, kiek svarbu nustatyti dokumentų turinio reikšmę ir kitus aspektus, rezultatai

Kiek svarbu nustatyti	Labai svarbu (proc.)	Svarbu (proc.)	Valstybės archyvų respondentų nuomonė (vidurkis)	Įstaigų respondentų nuomonė (vidurkis)	t-testas (p vertė)
Dokumentų turinio reikšmę	58,8	37,7	3,804	3,412	t = 5,9414 (0)
Dokumentų originalumą, patikimumą, autentiškumą	53,8	42,6	3,735	3,374	t = 5,4079 (0)
Laikmenas, kuriose sudaryti ir saugomi dokumentai	21,1	54,9	2,863	2,939	t = -0,8036 (0,422)
Dokumentų išorines savybes ir fizinę būklę	15,14	65,1	2,971	2,934	t = -0,8036 (0,422)

Apibendrinant dokumentų vertinimą pasakytina, kad oficialieji dokumentai tik iš dalies atskleidžia dokumentų, galinčių turėti išliekamąją vertę, vertinimo ir atrankos procesą, nes nenurodyti dokumentų vertinimo metodai ir aspektai. Daroma išvada, kad Lietuvoje labiausiai išreiškiama dokumentų išliekamoji vertė, kiek mažiau įrodomoji, dokumento kaip atskaitingumo priemonės ir mažiausiai – kaip atminties šaltinių reikšmė.

Teisės aktai aiškiai nenurodo, pagal ką turi būti vertinami dokumentai (išskyrus nuorodą į jų išliekamąją vertę ir reikalingumo kriterijus), siekiant juos kaupti valstybės archyvuose. Atliekant respondentų apklausą, siekta tai išsiaiškinti. Respondentų pasiteirauta nuomonės apie tai, ar valstybės archyvai turėtų veikti pagal vertės ekspertizės strategiją, jos įgyvendinimo metodiką, kriterijus ir procedūras (6 lentelė). Pastebėta, jog respondentai labiausiai linkę manyti, kad valstybės archyvai turi veikti pagal vertės ekspertizės įgyvendinimo metodiką ir kriterijus, kiek mažiau – pagal procedūras ir strategiją. Vertinant kiekvieną iš nurodytųjų požymių atskirai darytina išvada, kad įstaigų ir valstybės archyvų respondentų nuomonės dėl teiginio, jog valstybės archyvai turi veikti pagal vertės ekspertizės strategiją statistiškai nesiskiria, kaip ir dėl teiginio, kad šie archyvai turėtų veikti pagal vertės ekspertizės procedūras.

Būtina pažymėti, kad vertinant šiame apklausos klausime nurodytus požymius kartu galima prieiti prie išvados, jog daugiausia respondentų (61 proc.) linkę manyti, kad valstybės archyvai turėtų veikti pagal visus nurodytus aspektus: strategiją, įgyvendinimo metodiką, kriterijus ir procedūras, daug mažesnė respondentų (11,1 proc.) dalis – kad pagal vertės ekspertizės įgyvendinimo metodiką, kriterijus ir procedūras, išskyrus strategiją, ir kita dalis respondentų (27,83 proc.) – kad pagal du ar vieną iš nurodytųjų aspektų. Galima teigti, kad respondentai linkę manyti, jog valstybės archyvai turėtų veikti pagal visus nurodytuosius aspektus. Straipsnio autorė pritaria tokiai nuomonei, nes vertės ekspertizės įgyvendinimas pagal visus nurodytuosius požymius užtikrintų jos įgyvendinimo kokybę kaupiant dokumentus valstybės archyvuose.

6 lentelė. Atsakymų į klausimą, pagal ką turėtų veikti valstybės archyvai, rezultatai

Valstybės archyvai turėtų veikti pagal	Visų respondentų atsakymai <i>taip</i> (proc.)	Visų respondentų atsakymai <i>ne</i> (proc.)	Valstybės archyvų respondentų nuomonė <i>taip</i> (vidurkis)	Įstaigų respondentų nuomonė <i>taip</i> (vidurkis)	t-testas (p vertė)
Vertės ekspertizės strategija	76,4	23,6	0,755	0,769	t = -0,2719 (0,786)
Vertės ekspertizės įgyvendinimo metodiką	93	7	0,902	0,824	t = 1,7752 (0,077)
Vertės ekspertizės kriterijus	85,2	14,8	0,991	0,896	t = 3,0265 (0,003)
Vertės ekspertizės procedūras	83,4	16,5	0,882	0,818	t = 1,4097 (0,159)

Apibendrinant tai, kaip dokumentai kaupiami Lietuvos valstybės archyvuose pagal šiame straipsnyje nurodytus vertės ekspertizės etapus, galima prieiti prie išvados, kad archyvuose kaupinių dokumentų vertės ekspertizė Lietuvoje apima apibrėžtų tikslų (išsaugoti dokumentinį paveldą, atminimą ir nacionalinį tapatumą) siekimą ir veiksmus tikslui pasiekti. Lietuvos valstybinės archyvų sistemos įstaigos ne tik atlieka tikslingus veiksmus, bet ir juos suplanuoja, organizuoja, jiems vadovauja ir priima sprendimus, susijusius su išliekamąją verte turinčiais dokumentais.

Dokumentus perduodančių viešojo sektoriaus įstaigų atranka parodo, kokios įstaigos jų išskyrimo iš organizacijų visumos metu, kokios jų vykdomos funkcijos ir kokie jas vykdant sudaryti dokumentai laikytini reikšmingais valstybės archyvams. Tai vertintina kaip makrolygio ir mikrolygio vertės ekspertizės derinimas.

Atsižvelgiant į tai, kad iš valstybės archyvų jurisdikcijai priklausančių viešojo sektoriaus įstaigų yra išskiriamos tam tikros įstaigos, galime daryti prielaidą, kad jų vertinimas makrolygiu grįstas dokumentų sudarytojų reikšme. Vertinant svarbu nustatyti ir įstaigos vykdomos veiklos reikšmę visai visuomenei. Svarbu ir tai, kad, respondentų nuomone, valstybės archyvai turėtų vertinti valdymo sritis (funkcijas), kurias vykdant sudaromi vertingi dokumentai, taip pat įvertinti ir vertingus dokumentus. Taigi kaupiant dokumentus valstybės archyvuose, reikšminga tiek mikrolygio vertės ekspertizė, tiek makrolygio.

Daroma išvada, kad vertės ekspertizė Lietuvoje suprantama kaip apibrėžta teisės aktuose. Tačiau tik atlikus respondentų apklausą galima teigti, kad vertės ekspertizė suprantama ir plačiau, siejant ne tik su dokumentų, bet ir jų sudarytojų vertinimu, o tai svarbu makrolygio vertės ekspertizės prasme.

Įrodomumo, atskaitingumo bei atminties koncepcijos, siejamos su dokumentų reikšme, Lietuvoje vertinamos skirtingai. Atlikus apklausą daroma išvada, kad Lietuvoje labiausiai pabrėžiama dokumentų išliekamoji vertė, kiek mažiau įrodomoji, dokumento kaip atskaitingumo priemonės ir mažiausiai – kaip atminties šaltinių reikšmė. Kadangi Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatyme nurodytas siekis išsaugoti valstybės dokumentinį paveldą, atminimą ir nacionalinį tapatumą, vadinasi, dėmesys socialinės atminties aspektams vis didėja.

Požiūrį į įrodomumo, atskaitingumo bei atminties koncepcijas rodo ir respondentų nuomonė dėl vertės ekspertizės tikslų. Labiausiai linkstama pritarti, kad vertės ekspertizės tikslas – įvertinti ir atrinkti išliekamąją vertę turinčius dokumentus, pasikui dokumentus kaip veiklos įrodymus. Vertės ekspertizės tikslai siejami ir su informacijos apie praeities įvykius, reiškinis, įstaigas gavimu ar visuomenės poreikiais.

Įteikta 2005 m. gegužės mėn.

NUORODOS

1. *Archives and the public good: Accountability and records in Modern society*. Edited by Richard J. Cox and David A. Wallace. Westport, 2002. 340 p. ISBN 1-56720-469-4.
2. BROWN, Richard. Macro-Appraisal theory and the context of the Public Records creator. *Archivaria*, 1995 Fall, no. 40, p.121-172.
3. BROTHMAN, Brien. Afterglow: conceptions of record and evidence in archival discourse. *Archival science*, 2002, vol. 2, no. 3-4, p. 311-342.
4. COX, Richard J. The end of collecting: Towards a new purpose for archival appraisal. *Archival science*, 2002, vol. 2, no. 3-4, p. 287-309.
5. COOK, Terry. What is Past prologue: a History of Archival Ideas since 1898, and the Future paradigm Shift [interaktyvus]. *Archivaria*, 1997 Spring, no. 43, p. 17-63 [žiūrėta 2005 m. birželio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mybestdocs.com/cook-pastprologue-ar43fnl.htm>>.
6. COOK, Terry. *Beyond the Screen: The records continuum and Archival Cultural Heritage*. [interaktyvus]. [Dickson, Australia]: *National Archives of Australia*, 2000 [žiūrėta 2004 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <www.archivists.org.au/sen/conf2000/terrycook.pdf>.
7. CRAIG, Barbara. *Archival appraisal: theory and practice*. München, 2004. 222 p. ISBN 3-598-11538-5.
8. Dėl Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuostatų: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 844, 2001 m. liepos 5 d. *Valstybės žinios*, 2001, nr. 60-2155.
9. Dėl Lietuvos nacionalinės informacinės visuomenės plėtros koncepcijos patvirtinimo: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 229, 2001 m. vasario 28 d. *Valstybės žinios*, 2001, nr. 20-652.
10. Dėl Lietuvos valstybinio archyvų fondo nuostatų ir Lietuvos archyvų generalinės direkcijos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuostatų patvirtinimo: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 101, 1993 m. vasario 23 d. *Valstybės žinios*, 1993, nr. 8-183.
11. Dėl Lietuvos valstybinio archyvų fondo nuostatų patvirtinimo: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 566, 1996 m. gegužės 13 d. *Valstybės žinios*, 1996, nr. 46-1127.
12. Dėl Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuostatų patvirtinimo: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1478, 2003 m. lapkričio 27 d. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 113-5070.
13. Dėl strateginio veiklos plano: Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės raštas Nr. (1.8)V4-13, 2004 m. sausio 9 d. Vilnius, 2004. 38 lap. Mašinraštis.
14. Dėl Valstybės tarnybos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos nuostatų patvirtinimo: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. 548, 2002 m. lapkričio 25 d. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 114-5104.
15. Dėl Valstybinių archyvų komplektavimo šaltinių sąrašo patvirtinimo: Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus įsakymas Nr. 28, 2000 m. spalio 25 d. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 96-3065.
16. Dėl Vyriausybės Europos integracijos komisijos darbo reglamento patvirtinimo ir šios komisijos sudėties nustatymo: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1465, 1998 m. gruodžio 21 d. *Valstybės žinios*, 1998, nr. 113-3147.
17. *Dictionary of Archival Terminology*. München, 1998. 212 p. ISBN 3-598-20279-2.
18. DIRKS, John M. Accountability, history, and archives: conflicting priorities or synthesized strands? *Archivaria*, 2004, no. 57, p. 29-49.
19. DOMARKAS, Vladislavas. Viešasis administravimas organizacijų teorijos kontekste. Iš *Viešasis administravimas*. Kaunas, 2002, p. 88-126. ISBN 9986-13-704-7.

20. HALBWACHS, Maurice. *On collective memory*. Chicago, 1992. 256 p. ISBN 0226115968.
21. Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005-2007 metų strateginis veiklos planas: Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus įsakymas Nr. V-10, 2005 m. vasario 4 d. Vilnius, 2005, 42 lap. Mašinarštis.
22. Lietuvos Respublikos archyvų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 1995-2389.
23. Lietuvos Respublikos dokumentų ir archyvų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, nr. 57-1982.
24. Lietuvos Respublikos elektroninio parašo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 610-1827.
25. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos aukščiausiojo teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, apygardų teismų įsteigimo, apygardų ir apylinkių teismų veiklos teritorijų nustatymo bei Lietuvos Respublikos prokuratūros reformavimo“ 6,7 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 52-1480.
26. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, nr. 49-1325.
27. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 114-5115.
28. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 45-1708.
29. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, nr. 60-1945.
30. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir vietos savivaldos institucijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, nr. 10-236.
31. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, nr. 41-1131.
32. LUKŠAITĖ, Daiva. Vertės ekspertizės samprata: mikroekspertizė ir makroekspertizė. *Knygotyra*, 2004, nr. 42, p. 231-247.
33. MENNE-HARITZ, Angelika. Framework and aims of appraisal. *Janus*, 1997, no. 2, p. 8-17.
34. MILLAR, Laura. Evidence, memory, and Knowledge: The process of Archival Reasoning and the Extension of Social thought [interaktyvus]. [Paris, France]: *International Council on Archives*, 2004 [žiūrėta 2005 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.wien2004.ica.org/fo/speakers.php?ctNv1=48&ctNv2=&IdSpk=9&AlphSpk=M&p=2>>.
35. PALIDAUŠKIENĖ, Jolanta. Viešojo administravimo modeliai: taikymo galimybės. *Viešasis administravimas*. 2002-2003, nr. 2, p. 42-51.
36. Raštvedybos taisyklės. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 5-211.
37. REED, Barbara. Diverse influence: an exploration of Australian Appraisal practice. *Archives and manuscripts*. 2003 May, vol. 31, no. 1, p. 63-82.
38. REED, Barbara. Appraisal and disposal. Iš *Keeping Archives*. Port Melbourne, 1993, p. 157-206. ISBN 1 875589 15 5.
39. SCHWIRTLICH, Anne-Marie; REED, Barbara. Managing the acquisition process. Iš *Keeping Archives*. Port Melbourne, 1993, p. 137-156. ISBN 1-875589-15-5.
40. THOMASSEN, Theo. A first introduction to archival science. *Archival science*, 2001, vol 1, no. 4, p.373-385.
41. TREATOR, Jac; BRISTON, Heather. Challenging times: archives, accountability and the law [interaktyvus]. [Paris, France]: *International Council on Archives*, 2004 [žiūrėta 2005 m. gegužės 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wien2004.ica.org/imagesUpload/pres_56_BRISTON_BEN06.pdf>.

**APPRAISAL ACCUMULATING RECORDS
IN LITHUANIAN STATE ARCHIVES**

DAIVA LUKŠAITĖ

Abstract

This article is about functions of archives as well as concepts of evidence, accountability and memory on which archives goals are based. This is important in Lithuania too, especially when new Law on documents and archives have come in force. The purpose of this Law is to create a legal basis for the accumulation and administration of the National Documentary Fond (as this fond is defined in the Law on documents and archives) so that the state's documentary heritage, memory and the national identity would be preserved. Lithuanian state archives appraisal practice is generalized in this article as well as significance of evidence, accountability and memory concepts are identified.

This article is written in conformity with the science literature analysis and with the accomplished original research which consist of analysis of official records and carrying out a survey of respondents opinion. The conclusion that appraisal in Lithuania includes objective of identified goals (to preserve documentary heritage, memory as well as the national identity) and actions reaching the goals is made in this article. The Lithuanian agencies of the state archival system perform expedience actions as well as plan their actions, organize and are involved in making decisions on enduring value records. Selection of public sector agencies which will transfer enduring value records to state archives shows what agencies, functions and records of agencies which have been already mentioned before are considered significant to archives. This can be considered as coordination of micro-appraisal and macro-appraisal. Concepts of evidence, accountability and memory which are related to records value in Lithuania are appreciated differently. Records value is associated to records evidence significance. While records as memory sources are regarded less significant. Appraisal goals according to respondents opinion shows that as well. Respondents agreed that appraisal goal at first is to evaluate and select records with enduring value, the next appraisal goal is to evaluate records as evidence. These goals are related to what, how to get information about past events, phenomenon, agencies as well as society needs. Records enduring value is mostly expressed in Lithuania. The fact that Law on documents and archives is indicated as striving to preserve state documentary heritage, memory and the national identity, shows the growing interest to social memory aspects.